

## Розділ 1

# МАКРОЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 336.741.23:331

Бочан В.І.

### ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ І ЙОГО СТІЙКОСТІ ЗА НАУКОВИМИ ПРАЦЯМИ ВИДАТНИХ ЗАКОРДОННИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОНОМІСТІВ

*Проаналізовано суть еволюції грошей на відповідних стадіях грошового обігу і його стійкості. Розглянуто ідеї вчених по створенню передумов для конкурентних грошей. Кожне удосконалення грошей спрямоване на покращення швидкості грошового обігу. Показано значення грошового обігу в еволюції грошових систем. З'ясовано за працями вчених, що грошово-кредитний обіг є не тільки катализатором виробництва, але й причиною кризових явищ в економіці. Зроблено висновок в необхідності активної державної політики у забезпеченні стійкості грошового обігу.*

**Ключові слова:** гроші, стійкість грошового обігу, конкурентні гроші, цінність грошей, грошово-кредитний обіг, ризик, державне регулювання грошового обігу.

**Постановка проблеми.** Загально визнаним є той факт, що ринкова економіка може ефективно функціонувати лише за умови існування досконалої грошової системи, яка полегшує економічний розвиток, а не перешкоджає йому. Еволюція грошового обігу та його стійкості на відповідних стадіях розвитку досліджується у працях видатних закордонних і вітчизняних вчених. Окрім цього, важливим є аналіз думок вчених про те, що кожне удосконалення грошей збільшує швидкість обігу і пропозиції грошей. Дослідження стійкості грошового обігу як спроможність економічної системи протистояти загрозам, які можуть відхилити параметри грошової системи від номінального значення. Підкреслюється необхідність активної державної політики у сфері стійкості грошового обігу. Актуальним є розгляд сутності грошей не лише з точки зору споживання, але і виробництва. Необхідність розв'язання цієї наукової та прикладної проблеми зумовило вибір теми дослідження, мету та завдання для написання статті.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Фундаментальні теоретичні та прикладні аспекти організації фінансових систем, їх стійкого функціонування та механізму регулювання і нагляду відображені у працях Ц. Боді (Z. Bodie), Л. Боула (L. M. Bhole), Р. Мертона (R. C. Merton), Ф. Хартмана (P. Hartmann), М. Чіхака (M. Cihak), Г. Шиназі (G. Schinasi), Д. Шонмейкера (D. Shoenmaker) та ін. Зазначеній проблематиці присвячені дослідження низки російських науко-

вців, а саме: А.І. Балабанова, І.Т. Балабанова, І.В. Бокова, А.З. Дадашева, С.П. Дядічко, В.В. Ковальова, Г.В. Крафт, Б.М. Сабанті, О.С. Стоянової та ін. Активним вивченням означених вище питань займалися і вітчизняні економісти, зокрема: І.О. Артем'єв, В.Г. Боронос, Т.А. Васильєва, О.Д. Василик, Д.М. Дмитренко, С.В. Леонов, І.О. Лютий, Р.А. Павлов, М.І. Савлук, В.М. Опарін, М.І. Крупка, А.І. Крисовський, С.К. Реверчук, О.І. Скаско, В.А. Дерій, В.М. Федосов, І.О. Школьник та деякі інші.

Разом з тим узагальнення напрацювань із зазначеної проблематики, накопичений досвід та отримані результати щодо інструментарію забезпечення стійкості фінансової системи дозволяють зробити висновок про необхідність його подальшого розвитку. На думку автора, більш детальний розгляд потребують питання, пов'язані з розвитком еволюції грошей, грошового обігу і його стійкості у контексті забезпечення стабільності фінансової системи.

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є детальний розгляд питань, пов'язаних з аспектами еволюції грошей, грошового обігу і його стійкості.

**Опис основного матеріалу дослідження.** Виникнення та розвиток грошей та грошового обігу – тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва та обміну. За А. Смітом, гроші – це велике колесо обігу. Грошові кошти, перебуваючи у постійному русі, формують грошовий обіг. Процес суспільного відтворення відбувається за допомогою грошей. Стійкість грошового обігу виникає із самої суті і ролі

грошей. З цього випливає, що гроші за походженням – це носії певних суспільних відносин і як результат тривалого еволюційного розвитку товарного виробництва і ринку повинні постійно розвиватися і рухатися. Еволюція форм грошей відбувається в напрямі від повноцінних до неповноцінних, якими є сучасні гроші. Повноцінними були товарні гроші, що мали внутрішню реальну цінність, адекватну цінності товару, який виконував функції грошей, чи цінності того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад золоті чи срібні монети.

Суть еволюції на відповідних стадіях грошового обігу і його стійкості ми досліджуємо за працями видатних закордонних та вітчизняних учених з цієї проблематики.

Відомий німецький економіст С. Гезелл вважав, що необхідно провести чітку межу між грошима і їх матеріалом. Між ними лежить закон, який сьогодні об'єднує їх, але завтра може роз'єднати. Привілеї грошей не властиві будь-якому металу, але можуть бути надані по закону від одного матеріалу іншому. Гроші – незалежний товар і його ціна повинна бути визначена заново при продажі кожний раз, коли гроші змінюють власника.

При продажу товарів отримувач грошей ніколи не знає, що отримає за гроші. Це буде абстраговано другим продажем у інший час, у іншому місці, та з іншими людьми.

С. Гезелл переслідував головну ціль, яка полягала в тому, щоб повернути грошам їх функцію засобу обміну і відмовити грошам у функції нагромадження і утворення скарбів (резервів). На його думку, саме остання функція часто приводить до грошових криз. Тобто функція нагромадження гальмувала і сповільнювала грошовий обіг.

Гроші були створені не для збереження. Вони повинні допомагати і здешевлювати обмін, а не перешкоджати і гальмувати його. Держава вимушена весь час додруковувати гроші взамін тих, що виводяться із обігу зберігачами. Акт товарообміну товар-гроші-товар переривається, якщо після продажу товару на виторговувані гроші тут же не здійснюється покупка [7].

Ми погоджуємось з думкою С. Гезелла про те, що кожне удосконалення грошей збільшує швидкість обігу, а значить, і пропозицію грошей. Гроші – це інструмент полегшення обміну і ніщо інше. Надійність, швидкість і дешевизна обміну товарів – показники корисності грошей.

Багато ідей учених зводяться до того, щоби створити передумови для конкурентних грошей з метою відбору кращих з них. Ф. Гайект з цього приводу прийшов до висновку, що панівним типом грошей будуть стабільні гроші.

Б. Клейн не вважає конкуренцію на ринку валют кращою за державну монополію на емісію грошей. На його думку, однією із передумов монополізації пропозиції грошей є тенденція прискореного зростання витрат, зумовлених підробкою грошей при збільшенні числа різного роду валют. Як результат, існує тенденція до концентрації виробництва грошей. А той факт, що функція монопольного виробника грошей знаходиться в руках держави, а не в приватного емітента, пояснюється наявністю у держави більшого репутаційного капіталу, ніж у будь-якого іншого економічного агента [8].

М. Фрідмен вважав, що існування традиційної єдиної національної валюти не дозволяє приватним валютам скласти конкуренцію державним грошам. Окрім того, нині появились в обігу нові грошові інструменти, які близькі до ідей Ф. Гайєка, але цей грошовий ринок є надмірно спекулятивним, і тому далеко не стабільним [6].

Видатний український учений М. Бунге вказав на роль та значення грошового обігу в еволюції господарських систем: «первинне нагромадження майна та утворень власності зобов'язані своїм швидким розвитком участю грошей в обігу». Окрім того, кризові явища в економіці мають внутрішні причини, грошовий обіг лише віддзеркалює господарський стан справ. М. Бунге задовго до Дж. Кейнса вказав на роль банківської системи в перетворенні інертних безплідних заощаджень у продуктивні й активні інвестиції.

М. Бунге закликав до відмови від системи державного кредиту, мотивуючи це тим, що бюрократичний характер державних установ стримує розвиток вільного підприємництва. Державні банки за умови їх монопольного становища не можуть змагатися з енергією та спритністю приватного інтересу. Державні банки, за словами М. Бунге, «руйнують спочатку промисловість заради підтримки фінансів, а потім не допомагають фінансам, але підтримують застій в народному господарстві» [2, с.136].

Отже, теоретичні ідеї М. Бунге щодо грошового обігу виходили за межі тодішніх уявлень і були новаторськими, що слугувало інструментарієм для подальших досліджень цієї проблеми.

Український економіст А. Антонович присвятив дослідженню особливостей та закономірностей грошового обігу свою докторську дисертацію «Теорія паперово-грошового обігу та державні кредитні білети».

Він аналізував гроші не лише з точки зору споживання, але й виробництва. На його думку, гроші не лише полегшують обмін, але й збільшують продуктивність праці.

У цьому зв'язку гроші мають бути зачислені до продуктивних сил суспільства. А. Антонович зробив висновок про непридатність кількісної теорії Д. Рікардо для паперово-грошового обігу, оскільки виступив проти основної тези кількісної теорії, а саме: «вартість грошей має залежати виключно від їхньої кількості».

На думку вченого, витрати виробництва є першоосною формування цінності товарних грошей. Використано поняття природної і ринкової цінності грошей. При цьому природна цінність грошей регулюється витратами виробництва, а ринкова залежить від фактичного відношення між пропозицією їх на ринку з метою придбання інших товарів і кількістю їх, що являють собою попит на гроші. Учений при цьому під пропозицією грошей розумів не лише їх реальну кількість, але й швидкість обігу.

Він ввів у науковий обіг нові поняття «економічна кількість грошей», «попит на гроші». Він зробив важливе уточнення до кількісної теорії грошей, що ціни на товарну продукцію визначаються не лише кількістю грошей, але й взаємозалежністю між попитом на гроші та кількістю грошей в обігу [1].

Український вчений Л. Федорович дослідженню проблем грошового обігу присвятив працю «Теорії грошового та кредитного обігу» [5]. Економіст намагався розмежувати економічну та юридичну сферу у грошовому обігу: «Гроші є платіжним засобом самі по собі, не потребуючи законодавчих постанов. Санкція закону є справою лише зручності... Якщо закон не обмежується санкцією існуючих відносин, а встановлює нові, що не впливають із самої сутності речей, то у суспільному господарстві з'являються патологічні явища».

Заслуговує уваги висновок Л. Федоровича про те, що максимум грошового обігу, необхідного для країни або місцевості, можна визначити за вищою сумою платежів, які доводиться здійснювати одночасно протягом певного періоду часу. Однак вплив кон'юнктури унеможливило встановлення абсолютної відповідності між кількістю товарів та кількістю грошей, ця відповідність може бути лише як тенденція. При цьому Л. Федорович вказує на дві можливості: по-перше, зміни попиту мають періодичний характер, тобто спричинені звичайним ходом справ; по-друге, раптове збільшення попиту на гроші має надзвичайний характер. У цьому випадку стає необхідним державне втручання у сферу стійкості грошового обігу. [5]

Український економіст О. Миклашевський дійшов висновку, що грошово-кредитний обіг є не тільки каталізатором торгівлі і виробництва,

але й причиною кризових явищ в економіці. Він встановив, що обставини, які породжують надзвичайні сподівання на прибуток і тим самим пожвавлюють торговий оборот призводять до надмірної і невиправданої активізації кредиту. Якщо в економіці має місце стан, коли кредитом користуються більше, ніж звичайно, і коли він доходить до крайнощів, то чинить реакцію, яку називають комерційною кризою, і такі «спекулятивні періоди ніколи не проходять без того, щоб не супроводжуватись у певній фазі свого розвитку значним збільшенням кількості білетів у обігу - це факт відомий» [3, с.530].

Новаторські ідеї щодо державного регулювання стійкості грошового обігу належать М.І. Туган-Барановському, який писав: «Досі державна влада майже не ставила перед собою завдання планомірно впливати на цінність грошей. Те саме, щоправда, можна сказати і про цінність товарів: і в цій царині суспільна влада, за загальним правилом, поводитися цілком пасивно, віддаючи формування товарних цін стихійній грі економічних сил. Проте між цими двома галузями господарського життя - цінність товарів і цінність грошей - існує, як визначено вище, глибока принципова відмінність: цінність товарів будується на основі свідомих розцінок окремих індивідів, чим держава керувати не може; навпаки, цінність грошей є неусвідомленим стихійним продуктом соціальної взаємодії, що не виключає державного регулювання» [4, с.7].

Учений наголошував на важливій ролі центрального банку держави, який має в розпорядженні значні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а загальнодержавними інтересами. Загалом завдання уряду, вважав науковець, полягає не в покритті своїх витрат за рахунок емісії, а в регулюванні грошового обігу, його стійкістю з метою сприяння розвитку народного господарства.

В нашому дослідженні стійкість грошового обігу розглядається як досягнення умови стійкості розвитку економіки у цілому. Стійкість – це спроможність економічної системи відновити попередній стан після деяких впливів, змін, загроз, які виявляються у відхиленні параметрів системи від номінального значення.

Однак стійкість у нашому розумінні не варто визначати як стабільність, яка означає сталість, незмінність, перебувати у рівновазі.

До важливих заходів забезпечення стійкості грошового обігу в Україні слід віднести: - впорядкування господарської діяльності підприємств незалежно від форм власності; - забезпечення контролю за виплатами грошових

засобів і ліквідація всіх незаконних форм перетворення безготівкових грошей у готівкові; - проведення зваженої політики цін і податків; - різке скорочення дефіциту державного бюджету і проведення обґрунтованої кредитної політики; - скорочення чисельності управлінського персоналу до таких меж, які відповідають стану економіки та суспільного життя країни; - створення сприятливого інвестиційного клімату; - максимальне викорінення і значне скорочення масштабів тіньової економіки; - раціоналізація зовнішньоторговельних та зовнішньоекономічних відносин та ін.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Як висновок можна зауважити, що у працях видатних закордонних і вітчизняних економістів в дослідженні еволюції грошей утверджувались необхідність активної державної політики у сфері стійкості грошового обігу, проведенні антиінфляційної монетарної політики, використанні грошей як продуктивної

сили, що сприяло налагодженню системи контролю за грошовою емісією, а також формуванню поглядів на кредит і гроші як інструменти економічного зростання і каталізатори економічних криз.

У забезпеченні стійкості грошового обігу першочергово слід виходити з того, що йому належить особлива роль у здійсненні зв'язків між виробниками і споживачами, зокрема: здійснювати спільну оцінку затрат і результатів праці товаровиробників, опосередковувати обмін товарами.

Коли немає належної стійкості грошового обігу, ринок лихоманить, рух товарів, матеріальних та трудових ресурсів набуває непередбачуваного і некерованого характеру. В даному напрямі проводиться подальше дослідження аналізу та оцінки вітчизняної платіжної системи в умовах фінансової економічної нестабільності.

#### ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович, А.Я. Теория бумажно-денежного обращения и государственные кредитные билеты / доц. Ун-та св. Владимира А. Антоновича, А.Я. Антонович. — : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1883. — 270 с. : ил.
2. Бунге М. Основание политической экономии. — Киев, 1870. — 136 с.
3. Миклашевський А. Н. Опыт изучения положений экономической теории классической школы в связи с историей денежного вопроса. — М. 1895. - 729 с.
4. Туган-Барановський М. І. Паперові гроші та метал : переклад з рос.; за ред. М. Савлука. — К. : КНЕУ, 2004. — 200 с.
5. Федорович Л. В. Теория денежного и кредитного обращения. — Одесса. 1888. — 626 с.
6. Friedman M. Has Government Any Role in Money? — Journal of Monetary Economics. — 1986, vol. 17, P. 37-62.
7. Gesell S. Die natürliche Wirtschafts-ordnung (NWO). — Lauf b. Nurnberg: Zitzmann Verlag, 1984.
8. Klein B. The Competitive Supply of Money// Journal of Money, Credit and Banking. — 1974. Vol. 6, № 4. — p. 444-450

#### REFERENCES

1. Antonovich, A.Y. (1883) *Teoriya bumazhno-denezhnoho obrashcheniya y hosudarstvennykredytny bylety* [The theory of paper-money and state credit credit tickets]/ assistant professor of St. Vladimir Antonovich University. — 270 p. : [in Russian].
2. Bunge, M. (1870) *Osnovanye polytycheskoi ekonomyy* [Principles of political economy] — K.: — 136 p.: [in Russian].
3. Myklashevsky, A. (1870) *Opyt yzucheniya polozheny ekonomycheskoi teoryy klassycheskoi shkoly v sviazy s ystoyei denezhnoho voprosa* [The experience of studying the provisions of the classical school economic theory concerning the history of the money issue]— M.: - 729 p. [in Russian].
4. Tugan-Baranowski, M.I. (2004) *Paperovi hroshi ta metal* [Paper money and metal] translated from Russian, edited by M/Savluck;— K. : KNEU. — 200 p. [in Ukrainian].
5. Fedorovich, L.V. (1888) *Teoriya denezhnoho y kredytnoho obrashcheniya* [Theory of money and credit circulation]. — Odessa. — 626 p. [in Russian].
6. Friedman M. Has Government Any Role in Money? — Journal of Monetary Economics. — 1986, vol. 17, P. 37-62.
7. Gesell S. Die natürliche Wirtschafts-ordnung (NWO). — Lauf b. Nurnberg: Zitzmann Verlag, 1984.
8. Klein B. The Competitive Supply of Money// Journal of Money, Credit and Banking. — 1974. Vol. 6, № 4. — P. 444-450

Одержано 15.03.2017 р.